

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ ФЕНОМЕНУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Сьогоднішній стан і перспективи розвитку людської цивілізації переважна більшість дослідників пов'язують із таким складним, динамічним, багатограним у своїх проявах і всезагальним у наслідках соціальним явищем, як глобалізація. Формування широкого наукового дискурсу щодо цієї проблематики не забезпечило системності та глибини дослідження і навіть такі відомі теорії глобалізації, розроблені С. Хантінгтоном, Ф. Фукуямою, М. Фезерстоуном, Р. Робертсоном, Г. Тернборном, Е. Гідденсом, Д. Беллом, Е. Тофлером, та ін., страждають деякою обмеженістю, а найголовніше — не витримують перевірки часом.

Примітним є той факт, що сам термін глобалізації, як позначення деякого економічного явища, з'явився лише наприкінці ХХ століття, а його чіткого системного розуміння, науково-теоретичного обґрунтування та філософського осмислення не відбулося і до тепер, як немає і базової теорії. Дехто, як, наприклад, І. С. Єщенко і Ю. І. Палкім, вважають, що процес глобалізації розпочався ще у період великих географічних відкриттів. А дослідження Х. Шумана, М. Хардта, А. Негрі, А. Тейта, Л. Клайна, Дж. Майера, Дж. Петраса та багатьох інших мислителів другої половини минулого століття у різних сферах життєдіяльності суспільства вказували на появу та розвиток принципово нових соціально-економічних, культурних, політичних тенденцій, що призвели до кардинальної зміни світобудови і світопорядку вже у ХХ сторіччі. Роботи Б. Андерсона, З. Баумана, У. Бека, З. Бжезинського, Ю. Хабермаса, Н. Еліаса, Х. Шредера та інших авторів вказали на необхідність більш широкого підходу до розуміння глобалістичного дискурсу перш за все у контексті цивілізаційних і загальних соціокультурних процесів.

Не менш цікавими з точки зору осмислення соціокультурних трансформацій у контексті глобалізаційних зрушень є дослідження вітчизняних науковців таких, як Н. Бусова, С. Войнович, Є. Головаха, С. Макєєв, Н. Паніна й ін.

Та вже на початку ХХІ століття стало цілком зрозумілим, що людство перейшло не тільки у нове тисячоліття, а найголовніше — зовсім інших обрисів і сутнісних сенсів набув світ — світ природи, людини, свідомості, суспільства, духовності, історичного процесу, культури, людської цивілізації. Це стало своєрідним шоком, проявом певної людської розгубленості і безпорадності як на рівні окремої особистості так і на рівні

урядів провідних держав. Для позначення цієї загрози з'являється термін — глобальні проблеми, який і виражає сутнісне відношення людини до провідних тенденцій сучасності. І хоча окремі науковці, політики, активні громадські діячі та міжнародні організації намагаються вкласти у зміст цього поняття лише ту проблематику, якою опікуються саме вони, зрозумілим є те що однією з причин, або ж об'єктивним наслідком виникнення, поглиблення та загострення проблем сучасності є глобалізація світу.

Явище під назвою глобалізація, яке не піддається контролю, жорстке та незворотне за наслідками, що виходить далеко за межі економіки, все нагальніше потребує комплексного осмислення. Прибічники глобалізації стверджують, що саме вона створить матеріально-технічну базу процвітання, примусить політиків приводити миролюбну, демократичну політику і як результат — суспільство досягне багатства, освіченості, стабільності, здоров'я. Противники, навпаки, вказують на сприяння глобалізації ще більшому збагаченню корпорацій за рахунок робітників, загрозу для демократії, хижацьке знищення оточуючого середовища, нав'язування культурної однотипності, загострення соціальних проблем.

Складність, динамічність і неоднозначність самого явища викликає не тільки широкий інтерес серед наукового загалу, але і збільшує палітру підходів, інтерпретацій та акцентів у дослідженнях. Серед найбільш розроблених напрямків за сферами пошуку слід зазначити економіку, інформаційно-комунікативний простір, культурно інтеграційну проблематику, загально соціальні та освітні стандарти та деякі інші. Активним є науковий пошук у ноосфері, де поняття «глобалізація» вживається переважно у негативному сенсі.

Зрозуміло, що глобалізація — це тривалий еволюційний процес, а не одноактна суспільно-економічна трансформація чи статичне явище. Тому видається цілком доцільним здійснити спробу саме філософського осягнення того чим є і найголовніше — чим може стати для суспільства процес глобалізації в контексті його розвитку, проаналізувавши деякі характерні особливості на прикладі найбільш типових проявів у різних сферах життєдіяльності суспільства.

Як було зазначено раніше, вперше про тенденції виходу відносин за межі національного поля та появи наднаціональної сутності заговорили саме у дослідженнях економістів. Деякі дослідники вказують, що вже напередодні Першої світової війни були закладені основні умови подальшої глобалізації світу. І хоча зараз достеменно важко сказати який крок чи структура стали першими ланками у цьому ланцюгу, та вже на початок другої половини XX століття таке явище, як транснаціональні компанії стало реальною силою, що визначала не тільки ситуацію у певному секторі світової економіки, а і все

частіше прямо чи опосередковано впливала на політику держав, визначаючи стратегію розвитку на тактику дій на економічних ринках, соціально-політичну ситуацію у світі, методи та форми забезпечення економічної діяльності. Так починає зростати роль зовнішніх факторів у національних економіках, з'являється єдиний світовий ринок товарів і послуг без національних бар'єрів, створюються умови для вільного перетікання фінансів, трудових і сировинних ресурсів і вже силами не тільки наднаціональних компаній, а в першу чергу, урядами провідних економічно розвинених країн забезпечуються «однакові правила гри» для всіх учасників ринку. Все наведене вище є досить звичним переліком характерних особливостей глобалізації і начебто не викликає сумніву. Хоча сумнів мала викликати теза про об'єктивну зумовленість саме такого напрямку розвитку економіки.

Однією з перших теорій, яка обстоювала ідею економічної об'єктивності глобалізації на основі формаційного підходу у формі монополій, як характерної риси найвищої стадії розвитку капіталізму — імперіалізму, стала теорія К. Маркса, підтримана пізніше Г. Браверманом¹. Тривалий час вона залишалася чи не єдиним теоретичним базисом для розуміння процесів розширення економічної діяльності та набуття нею нових рис. Та вже в середині XX століття, а особливо після остаточного зникнення колоніальних імперій, починають набирати сили процеси, які виходили за рамки вузького соціально-економічного розуміння глобалізації на засадах марксизму. Нові форми економічної, політичної, екологічної експлуатації та відповідно і їхні негативні наслідки не тільки є результатом глобалізаційних процесів, але і водночас стали основою для вирішення цих проблем та подолання низки інших, іноді історично застарілих вад національних економік. З'являються можливості для якісно нового підходу у комплексному розвитку цілих регіонів.

Як зазначає у своєму дослідженні Ю. Пахомов, першим кроком глобалізації стала спроба реалізації теорії Дж. Кейнса у 30-х роках XX століття, базисною ідеєю якої була державна регуляція економічних і соціальних процесів. Але подальший розвиток показав слабкість і обмеженість такого підходу, що і призвело до поступового ствердження нової моделі М. Фрідмена, провідною ідеєю якої був ліберально-монетаристський підхід². І тільки друга спроба наприкінці 70-х років XX століття дала ті результати, які й змусили провідних науковців заговорити про феном глобалізації. Причиною та необхідною умовою такого успіху стали революційні зміни у технологіях: інформатизація, телекомунікація, дигіталізація, інтелектуалі-

¹ К. Маркс. Иосифу Вейдемейеру в Нью-Йорк // Маркс К., Ф. Энгельс. Избранные сочинения. — М.: Изд-во полит. литературы, 1986. — Т. 4. — С. 510.

² Дослідження світової політики: зб. наук. пр. Вип. 47 / Ред.: Ю.М. Пахомов; Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин НАН України. — К., 2009. — 246 с.

зація господарчої діяльності менеджменту й ін. З 90-х років минулого століття інформація і інформаційні технології остаточно змінили світ. Інформація та інституції у сфері яких відбувалося її функціонування почали взаємодіяти за законами транснаціонального глобалізму¹.

Принципи, правила і закони, способи організації економічної діяльності, які були притаманні індустріальному суспільству в рамках національних суверенних економік, за умов глобалізації були сумнівними, малоефективними, а в окремих випадках і шкідливими. Нові технології та процес їх втілення призвели до об'єктивної необхідності більш тісної взаємодії на рівні економік і культур, вимагали поєднання зусиль держав цілих регіонів.

Іншою причиною глобалізації, як не тільки і не стільки економічного, а перш за все цивілізаційного явища, на думку А. Тойнбі, О. Шпенглера, М. Данилевського та інших, є процес злиття різних цивілізацій на основі діалогу культур, де багатоманітність і різновекторність не заважає. Це, на їх думку, своєрідна духовна сила, яка і має стати новим парадигмальним шляхом цивілізаційного розвитку людства. На думку прихильників цієї концепції, об'єктивними інтегруючими передумовами взаємодії культур у наш час виступають економічні, технологічні, демографічні, політичні, соціальні, наукові, екологічні фактори. Та не слід забувати про тенденцію загострення протиріч, що спостерігається останнім часом в ідеології та релігійному житті і характеризується деякими дослідниками як «зіткнення цивілізацій». З однієї сторони, подальше проникнення західної культури та ідеології в східну цивілізацію зменшує культурний розрив, створює передумови для діалогу, утвердження ідеалів постіндустріального суспільства та побудови інтегрованого соціокультурного середовища, а з іншого — це дезінтегруючий фактор, який викликає радикальну поляризацію суспільства, веде до втрати ціннісних орієнтирів, втраті ідеалів і самої віри у майбутнє. Саме тому швидкими темпами розповсюджується вплив не тільки релігійного фанатизму та екстремізму, але й нетрадиційних релігійних вірувань і сект. Віднесення таких результатів впливу глобалізації до неминучих негативних наслідків, на нашу думку, є непродуктивним і не відображає сутності як самої глобалізації, так і процесів, що розгортаються у зв'язку з цим у соціокультурному середовищі.

Не менш небезпечною, на думку С. Аверінцева, О. Добросеєва, Г. Померанцева та інших, є загроза формування людини в рамках нового інформаційного простору, як сурогату, еkleктичного поєднання культур, що звільняє не тільки від догматів

¹ Андрианова Т. В. Культура и технология. / Сборник «Наука, технология, культура (глобальный процесс и проблемы России)» / http://istina.inion.ru/HTML/R_ANDR_SB.htm

культурних традицій, норм, релігійних ідей, стверджуючи їх умовність, а і пропонує їх заміну у вигляді майже необмеженого споживання матеріального, інформаційного, розваг як задоволення власних природних інстинктів. Та це лише ілюзія.

Певною спробою показати глобалізацію, як об'єктивно зумовлену фазу історичного розвитку людства, є роботи М. Фурмана, Е. Водичева, Г. Іванова, Н. Хмелева. На думку Ю. І. Семенова, з другої половини минулого століття почався процес перетворення всесвітньої системи соціоісторичних організмів в один світовий соціально-історичний організм. Саме для його позначення і виник термін «глобалізація»¹.

Наприклад, російський дослідник Е. Азроянц обстоює ідею функціональної належності глобалізації до соціально-історичного процесу, який у своєму розвитку проходить кілька етапів, ознакою яких є спосіб організації соціуму й тип відносин у ньому².

В. Пантін висунув гіпотезу про існування довготермінових історично зумовлених тенденцій у міжнародній політиці, економіці, культурі і соціальному житті у вигляді циклів і хвиль диференціації та інтеграції, що синхронізують і структурують глобальну історію³.

А. Чумаков на основі концепції геобіосоціосистеми або тріосфери у поєднанні з науково-практичними узагальненнями «антроповселенського» підходу, розглянув людство як цілісність у його умовах існування, висунув концепцію доповнення окремих планетарних оболонок або сфер. На його думку, процес розпочався одночасно у двох, а можливо і у трьох різних оболонках (сферах) і надалі рухався за різними траєкторіями, іноді наближаючись, перетинаючись і віддаляючись у часі. Разом з цим автор дотримується точки зору на глобалізацію як феномен, явище, процес, що тотожні сучасному стану людства в цілому з глибоким історичним корінням. Відповідно і здобуті знання мають бути про все і ні про що конкретно, є описом різних аспектів глобалізації, що суттєво ускладнює розуміння історії та еволюції людства.

Як бачимо, історико-еволюційний підхід у теоретичному осмисленні проблем глобалізації не позбавлений широкого, оригінального філософського осмислення та спроб глибокого наукового проникнення у тайни глобалістики.

На різних аспектах соціологічного чинника глобалізації, який проявляється через ослаблення ролі традицій, соціальних зв'язків, подолання національної обмеженості, що спри-

¹ Семенов Ю. И. *Философия истории*. — М.: Современные тетради, 2003. — С. 510.

² Азроянц Э. А. *Глобализация: катастрофа или путь к развитию? Современные тенденции мирового развития и политические амбиции*. Текст / Э.А. Азроянц. — М.: Новый век, 2002. — 416 с.

³ Пантин В.И. *Циклы и волны глобальной истории. Глобализация в историческом измерении*. — М., 2003. — 276 с.

яє мобільності людей у територіальному, духовному і психологічному аспектах, стирає штучні кордони та мовні бар'єри та реалізується зрештою через міжнародну міграцію, наголошували такі відомі науковці, як С. Керр, Дж. Данлоп, Ф. Гарбісон, С. Майєрс, А. Мейє, Ф. Соссюр, Е. Поліванов та ін.

Такі автори, як А. Левашова, В. Іноземцев, Ю. Косов наголошують на новій формі соціальних, політичних, економічних і екологічних відносин, зумовлених глобалізаційними процесами, що виходять далеко за рамки національних держав завдяки впливу та розвитку інформаційних і комунікаційних технологій. Включеність окремої особистості у ці процеси сприяє поступовому включенні всього суспільства в єдиний світовий простір і формування загальнолюдського суспільства у повному розумінні цього поняття.

Західні теоретики глобалізації Р. Робертсон, М. Вотерс, Х. Шредер та інші є прихильниками ідеї глобалізації як нового процесу соціальної трансформації. Вони наголошують на безпрецедентному рівні глобальної взаємозалежності та інтенсифікації соціальних комунікацій і формуванні нової якості відносин. Утім, це аж ніяк не вирішує і частини тих серйозних протиріч, які породила і продовжує породжувати глобалізація у людському соціумі. Особливістю саме сучасного процесу є формування соціального середовища під зростаючим впливом двох здавалося б взаємовиключних тенденцій — глобально-інтегруючої і локально-дезінтегруючої. Перевага однієї з них у конкретно історичному проміжковому часу чи на окремій локальній території не змінюють загальної характеристики. Дослідники вказують на той факт, що іноді це викликає кризу соціальної ідентичності, гострота якої залежить від рівня включеності конкретного індивіда соціальної групи чи суспільства до процесів глобалізації. А її подолання можливе, по-перше, через визнання культурного багатоманіття як сутнісної, постійної якості розвинутого суспільства та, по-друге, через розвиток адаптаційних навичок.

Дійсно, мультикультурне суспільство постійно балансує між збереженням самоідентичності і міжкультурною комунікабельністю. Прикладом варіантів виникнення та спроб вирішення проблем у цій сфері може слугувати Європейський Союз.

Під впливом глобалізації революційними є зміни і у сфері політики. Національні держави, що донедавна були однією з головних перешкод на шляху розширення, поглиблення та функціонування глобалізаційних процесів, сьогодні об'єднують зусилля для зміцнення міждержавних зв'язків щодо руху капіталів, товарів і послуг, робочої сили, культурного обміну. Характерною рисою новітніх політичних відносин

стає інтеграція країн з утворенням наднаціональних органів управління та координації дій на міжнародній арені. Справжньою дієвою силою стають міжнародні урядові організації та неурядові об'єднання. Важко не погодитися з думкою відомого соціолога М. Кастельса, який стверджує, що основи глобалізації у XX столітті були закладені не тільки політикою держав «великої сімки», а й діяльністю Міжнародного валютного фонду (МВФ), Світового банку (СБ), Світовою організацією торгівлі (СОТ) та іншими міжнародними інституціями.

Відомі дослідники у цій сфері Е. Ласло, Д. Медоуз, А. Печчеї та інші звертають увагу на посилення взаємозалежності країн і народів. Саме проблеми глобального характеру, на їх думку, є основою цивілізаційної кризи людства. Це і штовхає уряди національних держав до більш тісної співпраці, спільного пошуку вирішення проблем. Основними сферами їх прояву є вплив людини на природу та відносини у самому суспільстві. Загострення протиріч, зростання масштабів і технологічна революція людської діяльності стали базисними у набутті проблем глобального характеру.

Своєрідним рецептом подолання кризи, на думку багатьох дослідників є вчення В. Вернадського про ноосферу. Новий погляд на природу, людину, життя, взаємозв'язки, спосіб і форми існування вказує на необхідність переходу до конструктивного співробітництва на основі загальнолюдських цінностей, як безальтернативної парадигми виживання людини розумної.

Окремої уваги та осмислення потребують наслідки глобалізаційних процесів у сфері екології та природокористування. Техногенні катастрофи все частіше завдають нищівного удару людству, природі, розумному способу існування.

З упевненістю можна констатувати, що суспільство продовжує свій еволюційний поступ практично всліпу і реагує навіть не на наслідки того що відбувається в різних сферах життєдіяльності, а на те, що породжують ці наслідки — тобто на наслідки наслідків. Відповідно можливі різні варіанти розвитку ситуації, що склалася і точку прийняття рішення людство вже, на жаль, пройшло. Разом з тим проблема глобалізації настільки широка та багатоаспектна, а процеси динамічні, що залишається завжди простір для нових досліджень. Трансформаційні зміни сутнісного змісту розглянутої проблематики носять системний характер і охоплюють всі сфери людського існування. Тому філософське осмислення всієї системи глобалізаційних процесів з метою формування нового бачення світобудови можливе лише за умови комплексного їх вивчення та узагальнення, визначення нової парадигми, яка б описувала влаштування світового суспільства, його майбутнє, визначала цінності та ідеали.

Феномен глобалізації розглядається в рамках принципу всезагального універсуму, що дозволяє розкрити явище глобалізації як цілісний, взаємопов'язаний процес у його різних формах прояву та на різних рівнях функціонування у соціумі. Розглядаються не тільки позитивні і негативні наслідки глобалізації, ризики та перспективи розвитку процесу, але й виявляються якісні базові рівні сутнісних характеристик глобалізаційних процесів.

The phenomenon of globalization considered under the principle of universe that allows to reveal the occurrence of globalization as a consistent, interrelated process in its different forms of manifesting and at various levels of functioning in society. Not only positive and negative effects of globalization, risks and perspectives of the development process are considered, but also the qualitative basic levels of the essential characteristics of globalization process occur.

Ключові слова: глобалізація, феномен, глобальні проблеми.

Стаття надійшла до редколегії 21.10.11,
прийнята до друку 09.02.12.